

פרשת האזינו

וידבר בו דרוש לשבת בינתיים (הוא שבת שובה)

דְּרָשׁוּ ה' בְּהֶמְצָאוֹ קְרָאָהּ בְּהִיטּוֹ קְרוֹב (ישעיה נה ו):

ידי כך נחמתי ביום הכפורים. ולזה אמר (שם) עשה עמי זאת לטובה, כמאמר רבותינו ז"ל (ויקרא רבה ל, ב) שהלולב שנמלים בסוכות הוא אות שיצאנו זכאים⁷⁶⁴.

ודרך רמז כי על כן נפל בלב חכמים לתקוע סימן תשרי, שהתקיעה - הערה לצדיקים שדי להם במעט הערה, והשברים - הערה לבינונים, והתרועה - לרשעים השקועים יותר, והתקיעה האחרונה - שמחה שיצאו זכאים בדינם אם יתעוררו לתשובה:

ועוד יש לומר דרמז בתשרי סימן לשלשה ספרים שנפתחין בראש השנה: שלצדיקים גמורים - עושין תקיעה סימן שיצאו זכאים בדינם, ולבינונים - שברים, רוצה לומר: אין ולא, כי השברים ממצעים בין התקיעה והרתת. והתרועה - היא

הימים האלה נזכרים ונעשים מכל ימות השנה, יצטרך האדם לעורר עצמו משנת אולתו, באשר כבר קול ברמה נשמע בתרועה וקול שופר בראש השנה, קול קורא עורר ישנים מתרדמתכם הקיצו ישנים מאולתיכם. והוא מאמרם ז"ל במדרש שוחר טוב' על פסוק כי אתה ה' עזרתני ונחמתי (תהלים פו יז): עזרתני - בראש השנה, ונחמתי - ביום הכפורים. עכ"ל. פננו בזה למה שכתב הרמב"ם ז"ל (פ"ג מחל' תשובה ה"ד) כי אחד מתועליות השופר בראש השנה - לעורר בני אדם לשוב בתשובה, על דרך "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (עמוס ג ו). ולזה יאמר כי אתה ה' עזרתני ונחמתי, דלכאורה קשה שלא יתחברו העזר והנחמה. ועם זה יובן שעזרתני לתשובה על ידי השופר שצויתני לתקוע בראש השנה, ועל

764. וז"ל המדרש: א"ר אבין: משל לשנים שנכנסו אצל הדיין, ולית אנן ידעין מאן הוא נוצח, אלא מאן דנסב באיין בידיה אנן ידעין דהוא נצוחיאי, כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקב"ה ברה"י, ולית אנן ידעין מאן נצח, אלא

במה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולבין ואתרוגין בידן אנו יודעין דישאל אינון נצוחיאי, לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון.

סימן לרשעים שנכתבים למיתה, ומייללים עליהם. וכל זה הערה לכללות ההמון, שיש כך ויש כך.

ועוד יש לפרש [שרצו] לרמוז מה שנגזר על בני האדם בראש השנה, כמו שאומרים (במוסף של ראש השנה) "ועל המדינות בו יאמר אי זו לחרב" וכו', יש [מדינות ש]נגזר עליהם מיתה, ויש [עליהן] סימן ביללה [שהיא] רתת. ויש נגזר [עליהן] יסורין וחולאים, והם רמוזים בשברים, שכן כל בעל יסורין נשבר לבו. ויש [שנגזר עליהם] חיים, וסימנם בתקיעה, (ובכל) [ובסוף] התקיעה לרמוז שסופם כלם לשמחה בעולם הבא:

ועוד יש לומר (כ) [כין] יאות לאדם בימים האלו שלא יתן שנה לעיניו ותנומה לעפעפיו, ודורשי רשומות אמרו א"ני ל'דודי ו'דודי ל'י ראשי תיבות אלו, שבחודש זה יתבודד האדם עם קונו ויפשפש במעשיו, וכאשר בחודש (זה) [בסוף] יבין האדם צורכי גופו כי הוא חודש האביב - כן [בחודש אלול] יבין צורכי נשמתו. ונראה לרמוז זה בתיבת "לי" שעולה בגימטריא ארבעים, הם ארבעים יום שמראש חודש אלול עד יום הכפורים. ולזה חלקם: שלושים [יום] לבדם ועשרה ימים לבדם, יען כי העשרה ימים שמראש השנה עד יום הכפורים יש להם יתר שאת על השלושים.

וכן אמרו ז"ל (ר"ה יח) דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב - אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. ויש להבין כפל הכתוב. ולפי פשוטו, מוכיח

הנביא לישראל שידרשו ה' קודם שיסתיר פניו מהם, כי בחרבן בית המקדש נתקיים מקרא שכתוב "ואנכי הסתר אסתיר פני מהם", כי משם ננעלו כל השערים בעונות הרבים. והנה בישראל שתי כתות: צדיקים ורשעים. ובהיות ה' מצוי לצדיקים - איננו רחוק אף מן הרשעים, ובזמן שאינו מצוי לצדיקים - הוא רחוק רחוק מן הרשעים. וכן אמר הכתוב (משלי טו כט) "רחוק ה' מרשעים, ותפלת צדיקים ישמע", שאיננו רחוק מן הצדיקים, אך גם אינו מצוי להם [עד כדי] שאינם צריכים תפלה כענין "טרם יקראו ואני אענה" (ישעיה סה כד). ולזה אמר דרשו ה' בהמצאו - לצדיקים, קראוהו בהיותו קרוב - לרשעים:

ולפי דרך רבותינו ז"ל שאמרו שהכתוב מדבר על עשרה ימים אלו, יאמר ענין מאמרם ז"ל (עבודה זרה ג) שבאשמורת שט הקב"ה בעולם הזה, שעל כן קמים באשמורת לפליחות, ונמצא שהימים האלו מסוגלים - שהקב"ה מצוי [ביותר] לשמע אל התפלה בעולם הזה, ובאשמורת הוא קרוב יותר, דהיינו בלילות, שהלילה מסגל יותר לקבול תפלה, שעל כן אמר (איכה ב יט) "קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נוכח פני ה'".

ואמר (ישעיה שם זח) יעזב רשע דרכו ואיש און מהשבתיו וישב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לפלוח. כי לא מהשבותי מהשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ה', לומר שלא תתפייסו בשועה וצעקות וקריאות עד לב השמים, אכן יעזוב

רשע דרכו ואיש און מחשבותיו. ויש להבין מחשבות אלו מה הם. גם אומרו וישב אל ה' וירחמהו יתרה, שהיא עזיבת הדרכים הרעים. גם אומרו ואל אלהינו כי ירבה לפלוח, הרבוי הזה מה הוא. גם אומרו אחריו כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי, שאין לו קישור עם הקודם.

אכן הענין הוא, כי היו בישראל שתי כתות: מהם פתאים כסילים משולחים לתאוות לבם, עוברים עברות למלאת רצון יצרם, מהם חכמים מחכמים אך חכמים המה להרע להתפלסף ולהעמיק לחדש סברות נכריות כפילוסופי הנכרים, הם האומרים כי מהיות שאין סדור בעניני העולם הזה מטובות ורעות, כי ייטיב ה' לרעים וירע לטובים - אין השגחה ח"ו בעולם הזה. וכבר היו כת מישראל הסוברים כן, כמאמר הנביא (צפניה א יב) "האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע", וכמו שזכר כל זה הרב המורה (בפרק כ"ג מהח"ג) יעני שם.

והנה הכת הזו השנית - גדול עונם מנשוא יותר ויותר מהכת הראשונה, שאלו הרסו בעקר ואין להם חלק לעולם הבא. לזה אמר שגם המה יתקבלו בתשובה, והוא שאמר יעזוב רשע דרכו שהיא השתלחותו לתאותו, ואיש און - איש הבליעל - יעזוב מחשבותיו והתפלספותו הנכריה, וישב אל ה' וירחמהו - זה כנגד הרשע. וכנגד איש הבליעל - שקשה הוא להתקבל בתשובה - אמר ואל אלהינו כי ירבה לפלוח. וזה ירבה, שאף זה - שהדין נותן שלא יתקבל כי הרם בעקר - הוא יתברך וירבה לפלוח:

ואך אומרו וישב אל ה', גלה מאמרם ז"ל (ויקרא רבה כא ה) "אם עשית חבילות עברות - עשה כנגדן חבילות של מצות", שזהו גדר התשובה המעלה - שישתדל להיטיב כל מה שהרשע, שאז נכרת תשובתו שהיא מלב ונפש. וזהו וישב אל ה', שיעשה רצונו, ואז ירחמהו וגו'.

ואחר שאמר ואל אלהינו כי ירבה לפלוח - שאמרנו שהיא כנגד "ואיש און מחשבותיו" - [לזה], מהיות שזה חטאו במחשבתו מכח עיון, וקשה הוא לחזור אם לא ניישב לו מה שקשה בעיניו, כי החוטא לתאבון - קלה חזרתו אחר שהוא יודע בעצמו כי מהלך בדרך לא טוב, לא כן החוטא בעיונו שנראה לו שהוא חכם, קשה עד מאד חזרתו כי הוא בעיונו לחכם, ועל כן אמרו חז"ל (ע"ז יז) שעל המינות נאמר (משלי ב יט) "כל פאיה לא ישובן ולא ישיגו אורחות חיים", ואמרת שיעל זה אמר שלמה המלך ע"ה (שם כא טז) **אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח**, שמי שהוא תועה מן הדרך ויסבור [כין] בדרך סלולה הוא מהלך, זה אין לו מנוחה כי אם בקהל רפאים - שהם המתים - שמה ינוח, באופן שהתועה בעיונו - לא נוכל להחזירו אלא כשניישב לו מה שקשה לו, לזה - אחר שאמר ואל אלהינו כי ירבה לפלוח - אמר אחרי זה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי וגו', יאמר: כי לא תקישו מחשבותי למחשבותיכם ועל זה תבנו בנינים ולהוליד סברות.

ורבינו בספר המורה - בהשיב על טענות אריסטו על הפדמות - אמר על זה משל נאה

לאדם אחד שילדתו אמו בשדה, ויגדל הילד ויגמל, והוא מעולם לא ראה ולא שמע שהיה בבטן שום אדם, בא אחד והגיד לו: "תדע נאמנה שהיית אסור בבטן המלחה". והוא בחכמתו התחיל לטעון טענות להכחישו. אמר: "שקר אתה דובר אתה האיש, כי אני רואה בחוש שאם אסתום פי שעה אחת, אי אפשר לי לחיות. ואיך אפשר שנשתהיתי כל כך בבטן אמי ונשארתי חי?". הנה זה - ראיתו חזקה, אך בחקש טעה. כן אומר הכתוב כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי, ומעתה איש און יעזוב מחשבותיו, ואלהינו ירבה לפלוח:

ועוד יש לפרש דרך דרש אומרו ואל אלהינו כי ירבה לפלוח, כי שני מיני תשובות: יש שב מנפשו ורצונו בלי מכריח, ויש שב מיראת יסורין כאשר רואה מדת הדין כנגדו. ואמר שה יקבל שניהם: וישוב אל ה' - שהוא [שם של] רחמים - וירחמהו, ואף אם לא ישוב עד יתנהג עמו במדת הדין - וזהו ואל אלהינו שהוא מדת הדין - אפילו הכי ירבה לפלוח. ולזה אמר ירבה, כי הדין נותן שלא תקבל תשובתו אחר שלא נתעורר לתשובה אלא מחמת יסורין, אפילו הכי ירבה לפלוח. ועוד פירשנו פירוש אחר במאמר 'חסד ואמת' (דרוש כא):

ועוד יש לפרש יעזוב רשע וגו', במאמרם ז"ל (יומא פה): "עבירות שבין אדם למקום - יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו - אין יום הכיפורים מכפר עד שיפייס את חברו". ומן הידוע כי יותר נקל לאדם לעשות תשובה על עבירות שבין אדם למקום יותר

מעבירות שבין אדם לחברו, כי תמיד יראה צדדי ההיתר לעצמו שלא לפגום כבודו לילך לבקש ממו מחברו אם חטא לו, והכל מן הטעם האמור. והוא לדעתי אומרו (ישעיה ג יא) "אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו", יאמר כי כל עובר למקום - והוא הנקרא רשע - אין לקונן עליו כל כך, כי אפשר ירגיש בחטאו לאמר: "כי איך אפשר שאשא פני לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, ולמה לא אחזור בתשובה", אבל האזוי - הוא לרשע רע דהיינו רע לבריות, כי יצרו שולט עליו לאמר כי הוא המחזיק להכנע לפניך, כי אתה גדול ממנו ונפקא לך חורבא שיגדל בעיניו עליך, וכיוצא מפתויי היצר הרע, ובין כך ובין כך נשאר מגולל בחטאו ויענש עליו על כל פנים. וזהו כי גמול ידיו יעשה לו, על כל פנים יעשה לו. ועל שנים אלו אמר יעזוב רשע לשמים דרכו, ואיש און לבריות, יעזוב מחשבותיו ופיתויי היצר, וישוב אל ה' וירחמהו מדרכיו, ואל אלהינו כי ירבה לפלוח:

הגם שזה שייך לפרשת אמור, סדרו הגאון המחבר ז"ל בפרשה זו שהיא קודם החג והוא מענינא דיומא. (המדפיס ס"ט):

מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש אלה הם מועדי ה' (ויקרא כג ב). כבר פירשנו הכתוב הזה בדרך נכון, שבא להעיר על שמירת בני אדם מן העריות בזמן המועדים שהם עלולים לכך. ובוה מצאנו

טוב מעם למה שתקנו לקרות בפרשת עריות במנחה של יום הכפורים. וטעמים רבים נאמרו בזה. ועם מה שכתבנו יראה שהיא עצמה עצת רבינו הרמב"ם ז"ל שכתב (פ"ו מהלכות יו"ט הלכה כא) "חייבים בית דין להעמיד שוטרים לחפש בגנות ופרדים וכו' לשמור העם מן העריות". וכבר נודע משל שמשלו חכמים (מדרש משלי כב) "[דין] לחכימא ברמיזא, ולשטיא בכורמיזא". ולזה ביום הכפורים שמתאספים כל העם - מכריזים עליהם, שלחיות שחג הסוכות קרוב יותר - לזה מכריזים עליהם להשמר מן העריות:

ומה שלא עשו כן בפסח, יען כי חג הסוכות יש בו שמחה יתרה שהוא חג האסיף, והוא יותר עלול לנזקין ולחטא מחג הפסח, שעדין התבואה בקמותיה ובני אדם נפשם בכפם [כי לא ידעו התצלח התבואה אם לא], לא כן בחג האסיף. וגם, הוא היה זמן הנישואין לבקש כל אחד זיווגו, שאחר שהכניסו התבואה לבתיהם - אז יבקש כל אחד בת זוגו, וכמאמר שלמה המלך ע"ה (משלי כד כו) **הכן בחוץ מלאכתך ועתידה בשדה לך אחר ובנית ביתך**. ואמר הכן בחוץ מלאכתך - בחורף, ועתידה בשדה לך - בקיץ, פירושו: שתהיה מוכנת ונגמרת, אחר - ובנית ביתך.

ומזה הטעם עצמו נראה שעל זה שקדו חז"ל ותקנו לבנות ישראל להיות יוצאות בזמן הזה לכרמים, כדתנן **לא היו ימים טובים לישראל כמי"ז באב וכיום הכפורים שבהן בנות ישראל יוצאות וכו'** (תענית כו), וקצת קשה למה בזמן זה דוקא. ועם האמור

נכון, שהוא זמן הנשואין לכל כאמור. ומשני הטעמים האלו יאות לקרות פרשת עריות ביום הכפורים, שכל אחד - בבקשו זיווגו - יפרוש ממה שאסרה התורה. וגם, ההולכים בשרירות לבם לפשוט ידיהם בזנות, ויותר יבעטו בזמן המועדים ובפרט [בחג] הסוכות שהוא חג האסיף כמו שנתבאר, לזה אנו מזהירים אותם ביום הכפורים קודם בא יום ה' חג הסוכות, כי פחג עצמו - כל העם טרודים בשכרות ולא יתנו לב, ולזה מקדימין ביום הכפורים. והם טעמים נכונים לענ"ד.

ועוד יש לפרש מועדי ה' במאמרם ז"ל (פסחים סח) **חציו לה' וחציו לכם**, שצריך כל חרד לדבר ה' לחלוק היום לעסוק בחציו בדברי תורה. לזה אמר מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש, פירושו: שתקראו בהם קריאות של קדושה דחיינו דברי תורה המקדשים, ונוכל לפרש מקראי קודש - 'מקרא' ממש, שרוב העסק בתורה יהיה בחלק ה'מקרא', שלא לצער עצמו בתורה שבעל פה כי אם במקראי קודש, ועל זה אמר כשתעשו כן - אז אני קורא אותם אלה הם מועדי. לא כן כשמאבדים אותם בשקר ומאכל ומשתה - אז נקראים על שמם, כדכתיב (ישעיה א יד) "חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי", לא כן כשיקיימו "חציו לה' וחציו לכם", אז נקראים על שם ישראל ועל שם הקב"ה, כדכתיב "וביום שמחתכם ובמועדיכם", וחיינו מצד החלק שהוא לכם:

ובענין הלולב ומיניו נאמרו טעמים רבים. ולקוצר דעתי נראה לתת טעמים.

כן הברכה: הזכרים יותר מן הנקבות [כמ"ש
(כ"ב טז): אשרי מי שבניו זכרים].

ועוד יש לכון יותר: ההדסים והערבות
חמשה, כנגד ה' חושים שבאדם כמו שכתבו
הטבעיים⁷⁶⁵, והם: חוש הראות, וחוש הריח,
וחוש השמע, וחוש הטעם, וחוש המישוש.
ונראה שעל כן נהגו ליתן ידיהם על פניהם
ועל עיניהם בשעת קריאת שמע, לצרף כל
החושים ולשעבדם להאל יתברך. וכנגדם
באו ג' הדסים וב' ערבות, יען שהחמשה
חושים - מהם שלשה רוחניים ושנים גשמיים,
הג' רוחניים הם חוש הראות והשמע והריח,
וכנגדם שלשה הדסים. וגם בתיבת 'הדם'
נרמזים השלשה חושים, כי ההדם דומה
לעינים בצורתו, ובריחו ירמוז לחוש הריח,
ובשמו ירמוז לשמע כי 'אוזן' גימטריא ס"ד,
וארבע אותיות הרי ס"ה, והדם עולה ס"ט,
ופרסמם יותר בג' הדסים. ושתי הערבות
רמוז לשני החושים הגשמיים ועבים יותר,
והם חוש הפה [דהיינו הטעם] וחוש המישוש,
כי הערבה דומה לשפתים והיא גדלה על
המים, רמוז לחוש המישוש שרובו מצד יסוד
המים:

והמכון ברמז האדם עם אשתו ובניהם
ובנותיהם לדרך הראשונה, או חושיהם
לדרך השניה בלולב [ומינוי - הוא] לשתי
כוונות: אחת, להיות שנתכפרו כלם ביום
הכפורים, לזה - לרמוז שכלם מקלסים לה,
וכדכתיב (תהלים צ"ב) "אז ירננו כל עצי יער"

והוא: כי הלולב עם מינוי רומז לאיש ואשתו,
כי הלולב ירמוז לאיש, והאתרוג רמוז לאשה,
כי כן האשה נאמר בה לשון 'מאכל' כמה
דאת אמר (בראשית ל"ו) "כי אם הלחם
אשר הוא אוכל". ועוד יש בה תועלת שנית
לבנים, וכמאמר רבותינו ז"ל (כתובות נט):
"אין אשה אלא לבנים", כן האתרוג משמש
לשני דברים: למאכל ולריח, המאכל ירמוז
לתשמיש להפקת רצון, והריח רמוז לבנים
שיוצאים ממנה וכמאמר רבותינו ז"ל על
פסוק 'הדודאים נתנו ריח' (שה"ש ז' יד) - אלו
דודאים שהביא ראובן לאמו, על ידו ילדה
בן חמישי. ויהיו הבנים רמוז לריח, יען כמו
שהריח לנשים למצוא חן בעיני הבעל - כן
הם הבנים, וכאומרה (בראשית כ"ב) "כי עתה
יאהבני אישי". וההדסים רומזים לבנים שהם
כהדסים, וכאומרו 'הדודאים נתנו ריח' וכמו
שנתבאר. והערבות רמוז לבנות:

ולזה אנו אוגדים ההדסים והערבות
עם הלולב, יען כי כלם מחברים עם הבעל,
ד"למשפחותם לבית אבותם" כתיב (במדבר א'
כ), והאשה שהיא ממשפחה אחרת היא לבדה,
ומחברים אותה עם הלולב כדמות חבור
האשה עם האיש. ולכך גם כן אין מברכין
אלא על הלולב, כי 'אין פרי בטנה של אשה
מתברך אלא מפרי בטנו של איש' (ברכות
נא), וכל שכן הבנות והבנים שהם טפלים
לגבי [האיש הרמוז על ידי] הלולב. ולזה גם
כן באו ההדסים מרובים על הערבות, כי

- לזה מנענעים בלולב ומיניו, לומר שכלם ירקדו וירצדו ויתנועעו מפני ה' אלהים שכפר להם, וגם לרמוז שבכל חושיהם ישבחו לה', על דרך "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך" (תהלים לה י). זו הפקנה הראשונה.

[הכונה] השניה: [על פי מה שאמרו חז"ל (תנחומא אמור ל') ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וגו' - ראשון] לחשבון עונות [וכמו שיתבאר בסמוך]. והגם שכבר עברו ארבעה ימים מיום הכפורים, כבר פירשו רבותינו ז"ל (ילקוט אמור תרנא) שכל הארבעה ימים [כל ישראל] טרודים בעסק המצות ואין אדם חוטא. ועוד נראה לענ"ד, שלחיות דכתיב (איוב לג כט) "הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר", לזה: **ביום שאחר כפור** - מסתמא אין אדם חוטא מאימת יום הכפורים, וכמו שאמרו (כריתות כה). על בבא בן בוטא שהיה מתנדב אשם בכל יום חוץ מיום שאחר יום הכפורים [מפני שאמרו לון חכמים: המתן עד שתכנס לספק. ע"כ. וכל השלישה ימים [הנותרים עד סוכות] - הם כדמות 'פעמים שלש עם גבר', ולזה אינו נחשב לו אלא מיום ראשון של סוכות.

ולזה, חז"ל דקדקו בלשונם ואמרו 'לחשבון עונות' ולא אמרו 'לעונות', כי ודאי אפשר לחטוא, וכמו שאמרו בבבא בן בוטא דמיום עבד יום הכפורים היו מניחין אותו להביא אשם שמא חטא, אלא דמכל מקום אין מחשבין עליו אלא מיום א' של סוכות.

ואפשר ד'פעמים שלוש עם גבר' היא בימים [שכל מה שעשה בשלשת הימים הראשונים לא נכנס בחשבון], או [אפשר שפונתם ז"ל כן] מסתמא אין חוטא האדם שתי פעמים ביום, חמ"ש: יבטל תפלה⁷⁶⁶ יום אחד, שנים, או שלשה [ימים], וכן [אפשר שיבטל כנ"ל] מנחה, וכן ערבית, דודאי פעם א' וב' ושלש הם כמין חטא אחד. באופן שיום א' של סוכות הוא ראשון לחשבון עונות:

לזה, 'סימנא מלתא היא'⁷⁶⁷ לשעבד האדם עצמו ובני ביתו ובניו ובנותיו או חושיו כלם לשם יתעלה כדי שישארו כל השנה משעבדים ונכנעים לה' יתברך, וזה על ידי נטילת הלולב ומיניו ולנענע בהם, לומר שככה ינועו [הוא, בני ביתו, וחושינו] כלם לעבודתו יתברך דוקא ולא לזולתו.

וזה רמז הכתוב באמרו ולקחתם לכם ביום הראשון וגו', תיבת 'לכם' לפי הדרש יתרה, וכבר דרשו רבותינו ז"ל (פסחים לח. ס"ה כז) "לכם - משלכם". והוא גם כן נכון לפי הטעמים שכתבנו, כי אחר שרוצה לעשות סימן לשעבד עצמו ואשתו ובניו לה' יתברך, צריך לעשות הסימן בשלל ולא בשל אחרים, כי ממונו של אדם חביב עליו כגופו, ויהיה הנעשה בממונו פאלו נעשה כגופו, מה שלא יועיל עשותו בממון אחרים:

ולפי דרכנו יאמר: לכם - לעצמכם⁷⁶⁸ לרמוז מה שנתבאר כי הלולב ומיניו רמז

767. הוריות יב.

768. כלומר: את עצמכם.

766. פירוש: שחרית, וכך נהגו לקרות לשחרית - 'תפלה'.

לעצם האדם ואשתו ובניו וחושיו, ובשלוקחו כָּאֵלֹ לֹקַח עֵצְמוֹ. ולזה חֲרָדָה התורה על האתרוג שיהיה 'הדר', שהיא האשה, כשם שהאשה נפסלת במגע יד-זרים, ואם חסרה כל שהוא - הגם שרָפָה לבעל - בביאת זרים נפסלה בכל דהו. וגם נרמז בה מה שאמרו ז"ל (כתובות נט): "אין האשה אלא ליופי", וגם האתרוג הוא יפה מכל האילנות. באופן שפְּרָבוֹת הצדדין שתִּדְמָה לאשה - יהיה לה סימן שתהיה יְרָאָה מֶה' יתברך, והכל מן האשה כמאמר רבותינו ז"ל (בראשית רבה יז ז). והוא אומרו (איוב ח כד) "ופקדת נוד ולא תחטא", שכאשר תשקוד על אשתך להיות כְּשֶׁרָה, יהיה לך עזר שלא תחטא כמו שאמרו ז"ל (ב"ר שם) באותו חסיד וחסידה כידוע⁷⁶⁹:

ונפרש מפסוקי הפרשה:

אמר הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְי פִּי (לב א). ויש לְהַבִּין מֶה הַפְּנִיָּה בְּדַבְרוֹ עִם הַשָּׁמַיִם, ולא היה לו לדבר כי אם עם יושבי הארץ שלחם נתנה תורה. גם יש לדקדק השנוי, שבשמים אמר 'דבור' ובארץ אמר 'אמרי פי'. ויש לפרש דרכים שונים. יש לומר: הַשָּׁמַיִם - הם הנשמות שְׁעָדָן הם בשמים ולא נתנו בגופים, וכאומרו במקום אחר (לעיל כט יד) "כי את אשר ישנו פה עמנו עַמֵּד הַיּוֹם וְאֵת אֲשֶׁר אֵינָנו פֹּה עִמָּנוּ", פירוש

שהם הנשמות שְׁעָדָן לא נבראו, וכן כאן עמָהם מדבר. והארץ - הם הברואים:

ועוד יש לפרש הַשָּׁמַיִם - רמז לזכרים, והארץ - רמז לנשים, יַעֲן כִּי אִשָּׁה - 'קרקע עולם'⁷⁷⁰, ולזה אמר בזכרים 'דבור' שהוא לשון קושי, ובנשים 'אמירה' כמאמר רבותינו ז"ל (שמו"ר כח ב) על פסוק "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" (שמות יט ג), "לבית יעקב" - אלו הנשים, "ותגיד לבני ישראל" - דברים קשים כגידון, כי הזכרים יסבלו דברים קשים יותר, וקרא לזכרים 'שמים' כי הם קודמים במעלה, והם למעלה:

ועוד יש לפרש שמים וארץ הם הצורה והחומר, הם הנשמה והגוף. ועוד יש לפרש במאמרם ז"ל (עי' מסכת דרך ארץ זוטא פרק א ובספר שבט מוסר סוף פרק א) שהצדיקים המכניעים חומרם - עושים מהחומר צורה, והרשעים - בהיפך, שמהפכים הצורה לחומר, ולזה אמר "השמים והארץ". וכפי זה גם כן נבין אומרו בשמים 'דבור' ובארץ 'אמירה', כי הצדיקים יותר יסבלו [אמירות] קְשׁוֹת משאר החמון:

ועוד יש לפרש ארץ ושמים, שהגדולים והמנהיגים שבדור נקראים 'שמים', והמון העם המנהיגים נקראים 'ארץ', כמו שהגדולים מנהיגים הקטנים - כן הארץ מתנהגת על פי מערכות השמים. והוא אצלי רמז אומרו

⁷⁶⁹ וזה לשון המדרש רבה שם: מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים זה מזה, אמרו אין אנו מועילים להקב"ה כלום, עמדו

⁷⁶⁹ וזה לשון המדרש רבה שם: מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים זה מזה, אמרו אין אנו מועילים להקב"ה כלום, עמדו וגרשו זה את זה, הלך זה ונשא רשעה אחת

⁷⁷⁰ סנהדרין עד: .

(תהלים פה יב-יג) **אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. גם ה' יתן הטוב וארצנו תתן יבולָה**, כשיהיו המון העם [נאמנים], לא ישקרו בטענותיהם, ויהיה משאם ומתנם באמונה, וגם החכמים והגדולים יפסקו הדין באמת ואמונה בלי חנופה - גם ה' יתן הטוב וגו'. ואמרו ז"ל (שבת קל"ט): "אם ראית דור שצרות רבות באות עליו, צא ובדוק בדיני ישראל, שכל פורענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דיני ישראל" [הרי שפעמים שהמנהיגים אינם ראויים], ועוד אמרו (סנהדרין י"א): "ראוי פלוני שתשרה עליו שכניה, אלא שאין דורו ראוי לכך" [הרי שפעמים שהדור אינו ראוי]:

יערף כמטר לקחי תול כטל אמרתי כשעידם עלי דשא וכרביבים עלי עשב (לכ ב). תחלת-דבר [רצה] להסיר מלב כל איש ישראל מענה אחת, והיא: שלפי הנראה לא תוכל הארץ [לסבול] למוד התורה עם עסקי העולם, כי התורה השלמה ארפה מארץ מדה ורחבה מני ים⁷⁷¹, וצרכי האדם ועסקיו רבו כמו רבו, ואחד מן החכמים האסטיניסים אמר (עירובין סה): "אי אמרה לי אם קריב לי כותחא, לא תנאי", וכיוצא עד שאמרו במדרש (ילקוט תהלים תריח) שאמרו ישראל: "רבונו של עולם! רצוננו להיות יגעים בתורה יומם ולילה, אבל אין לנו פנאי", ואמרו (תנחומא בשלח ב) לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן. לזה, משה רבינו ע"ה בא להסיר זה מלבם, לאמר כי התורה תסיר כל המעיקים

והמטרירים, ו"המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול דרך ארץ" (אבות ג ה), ולזה אמר: תדעו כי יערוף כמטר לקחי, כשם שהמטר חיים לעולם כן לקחי, וכן תול כטל אמרתי, שהתורה מתחלת וגומרת, שהמטר מתחיל והטל גומר, ובאמצעות שניהם באה התבואה, והתורה יש בה שניהם: כמטר וכטל.

ועוד יאמר יערוף כמטר לקח, בא להסיר תועה מלב אנוש, כי לא יקוה האדם שכר התורה מיד ולא לתת, וכמאמר הכתוב (משלי לא יד) **היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה**, ובא אצלנו ביאורו במקום אחר, כי התורה תדמה לאניה שמוליכין בה סחורה, שכפי רוב המרחק שמרחיקין אותה - מרויחין רווח יותר, כן התורה, שהרווח שלה מרבה, אכן הוא רחוק. ולזה אמר תדעו כי יערוף כמטר לקחי, שכאשר הוא רעב - לא יקוה כי ממטר ישבע, רק כי אחר זמן יאכל ושבע ודשן⁷⁷², כן לקחי - לא יקוה שכאשר ישלים קריאתו ימצא זהובים בספר, רק ימתין ויקבל שכרו, וכמאמר רבותינו ז"ל (אבות ד יט): "כל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר".

ועוד יאמר יערוף כמטר לקחי תול כטל אמרתי, לומר שלא תקוצו בלמוד התורה כי יקשה לכם למודה, אבל תדעו כי מתחלה יערוף כמטר לקחי, כמטר שהוא צער לעולם, כמאמר רבותינו ז"ל (תענית ה): "אי

לאו דצריך לעולם - הוּוּ בעי רחמי לבטוליה", ואחר כך **תזל כמל אמרתי** שהוא נוח לעולם. וכן בחוש, ובפרט בגירסא בעל פה, כי תחלה - קשה היא עד מאד, ועל ידי ההרגל ימצא נחת.

ועוד נוכל לבן ארבעה דמונים אלו: **כמטר, וכמל, וכשעירים, וכרביבים**, כנגד למוד התורה וכנגד קיום המצות. והתורה נחלקת לשני חלקים: או כנגד תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כנגד שבעל פה אמר **יערוף כמטר לקחי** שיש בה צער כאמור. וכנגד תורה שבכתב אמר **תזל כמל אמרתי** שהוא נוח לעולם. ויותר נראה לבן כנגד שני סוגים שבתורה, ממנה - מה שיעשה האדם, **מצות עשה ומצות לא תעשה**, ממנה - **ספורי התורה** המקדשים שעליהם נבנית התורה. כנגד חלק המעשה - אמר **יערוף כמטר לקחי** שיש בה צער כאמור, וכנגד חלק הספורים - אמר **תזל כמל אמרתי**. זה כנגד למוד התורה.

וכנגד קיום המצות אמר **כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב**, כנגד מצות לא תעשה וכנגד מצות עשה, שכן הסדר הנכון: סור מרע ועשה טוב. כנגד חלק סור מרע - אמר **כשעירים עלי דשא**, שקיומם קשה על האדם כרוחות הקשים, וכמאמר רבותינו ז"ל (מכות כג) "גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן".

וכנגד מצות עשה אמר **כרביבים עלי עשב**. ונראה שהרביבים האלו הם שישקה האדם בידו, שאלו היוורד מן השמים - כבר

אמר "כמטר". ואמר זה כנגד מצות עשה שהם קיום האדם וחיותו, ובהם מתקנים האדם כעשב. ואכן אומרו בתחלה "כשעירים עלי דשא" שהוא התכסות הארץ, ואחריו אמר "כרביבים עלי עשב" שהוא יחיד, לרמוז שיש לישראל שכר כללי ושכר פרטי, כמו שכתבנו בדרוש א' ממאמר חסד ואמת יען שם:

ואמר אחריו **פי שם ה' אקרא קבו גדל לאלהינו** (לכא). יאמר כי חובה אליכם לשמוע אל דברי הן מצד שיערוף כמטר לקחי, ומי זה לא ירוץ לשמוע דברים שיחיהו, הן מצד כבוד האומרים שהוא יתעלה שמו, שאפילו לא היה מגיע לו מהם שום טובה - יקבלו מצד האומרים, ומה אנוש כי יזכה לשמוע דברי אלהים חיים ולעשות רצונו:

והוא שאמר הכתוב (משלי ח) **כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה'.** יאמר: כי לשני דברים זכה העוסק בתורה: א' ש**מצא חיים**. ועוד לו, וי**פק רצון מה'**, שדיו שהוציא רצונו יתברך לפועל, או שהוציא לעצמו רצונו יתברך:

ונראה שלשני דברים אלו פנו אנשי כנסת הגדולה **בברכות שתקנו על קריאת התורה בתחלה ובסוף**: תחלה - נותנים הודאה על שזכינו לעשות רצונו יתברך, ואף אם לא היתה לנו שום הנאה. ולזה אומרים אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתנו [כנגד ויפק רצון מה']. ולבסוף אנו אומרים אשר נתן לנו את תורתו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו [כנגד כי

מוצאי מצא חיים]. באופן שכללות הברכות כנגד הפסוק "כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה":

והוא עצמו ענין הכתוב (לעיל יב כח) **"שמור ושמעת את כל הדברים האלה למען ייטב לך ולבניך אחריו כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך**. ומאמר "כי תעשה" וגו' קשה העכול. וכבר פירשנו בסדר 'ראה' דרכים שונים. וכפי דרכנו יאמר שתשמור הדברים האלה לשני ענינים: א' **"למען ייטב לך** [כנגד כי מוצאי מצא חיים]. ב' **"כי תעשה הטוב והישר וגו'** [כנגד ויפק רצון מה']. ובאלו כתוב: **"שמור ושמעת למען ייטב לך**, [ועוד] שמור ושמעת [למען] כי בזה תעשה הטוב והישר" וגו'.

והוא עצמו אומרו כאן **האזינו השמים וגו'**, כי תדעו כי: א' **יערוף כממר וגו'** שהוא חיים לעולם [כנגד כי מוצאי מצא חיים]. ב' **"כי שם ה' אקרא וגו'**, כי הנה בדברי אלה אני קורא בשם ה' לעובדו ולהכנע אליו, כענין **"ויקרא שם אברם בשם ה'"** (בראשית יג ד), ולכן מפאת זה יחול עליכם החיוב, ולזה הבו גודל **לאלהינו**, שבאשר תתנו לב לשמוע ותעזורנו - בזה תתנו גודל ויקר לאלהינו, וזה אתם מחיבים בו מצד כבודו יתעלה, [וזה כנגד ויפק רצון מה']. באופן שבין מצד טובתכם בשמיעה זו, בין מצד שתתנו כבוד ויקר לאלהינו, **האזינו ואדברה וגו'**. עד כאן הגיעה ההצעה להם שיתנו לב לדבריו:

ואחר [זה] התחיל ואמר **הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא** (לכ ד). תחלה רצה להסיר מלבם הטענה שהדיחה ראשי חכמי הגוים להאמין בחסרון ההשגחה ח"ו, והיא: חסרון הסדור לסכלותינו בעניני העולם, "צדיק ורע לו רשע וטוב לו". והנה אנחנו עם בני ישראל שאמונת ההשגחה נתקעה בלבנו, ישאר לנו לטעון אחת משתים: או שח"ו יש לפנינו לאות לסדר הענינים בטוב, או שאין לפנינו לאות, אלא שעזב אותם לפחיתותם בין עיניו, כמו שזכר כל זה הרב המורה בחלק ג' יען שם. לזה אמר: **"הסירו כל אלהי הנכר אשר בלבבכם"**⁷⁷³, דעו לכם כי הוא יתעלה הצור - החזק שבחזקים, אין לפניו לא עיפות ולא לאות. וגם **תמים פעלו** - שפעולותיו תמימות, ולא יעזוב מלהנהיג ברואיו לפחיתותם ח"ו. ואם תאמרו: ומה נתרץ לקושיא העומדת מנגד? כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא, שזהו מסקנת דברי רבינו ז"ל, שה' יתברך משגיח ואינו לאה ואינו עוזב, וכל דרכיו משפט, אלא שאנחנו נסכל אופן הדין מהו, וכמו שנתבאר לעיל על פסוק "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי" (ישעיה נה ח):

ואמר **אל אמונה ואין עול**. כנגד הצדיקים שתראה אותם חסרים מטוב - **אל אמונה**, שהוא נאמן לשלם שכרן לעולם האחרון. ואם תראה אותם שמלבד שחסרו

773. ע"פ בראשית (לה ד), יהושע (כד כג).

לחם טובות, עוד יש אתם רע - ואין עול, כי הכל בצדק וביושר, וצדקתו אינו על קו הדין, אך צדיק וישר הוא, שנכנס לפנים משורת הדין, ומאריך אפיה וגבי דיליה⁷⁷⁴. באופן שהוא צדיק מצד שאינו מותר כלום, ומצד שמאריך אפו נקרא ישר. וזהו "צדיק וישר הוא", שאף ש'צדיק' לא תתחבר עם 'ישר' שהם שני הפכים - בו יתעלה 'צדקו יחדיו', וצדיק הוא עצמו. ולזה אמר הוא, כרזו שאף שלבאורה לא יצדקו שני התוארים האלו כי אם בשני אישים - בו יתברך צדקו יחדיו. ועם הפירוש הזה נתיישב הכפל והיתור שבפסוק זה ודקדוקים אחרים, לא נאריך בהצעתם:

שַׁחַת לוֹ לֹא בָּנִיו מוֹמָם דּוֹר עֲקָשׁ וּפְתִלְתַּל (לכ ה). תחלה צריך לתת לב, שעם כל הפירושים שנאמרו בפסוק זה וכיוצא בו, יש לתמוה למה דברה תורה בלשון מעקם ולא בלשון צח, ומי שם פה לאדם? הלא הוא יתברך, כי ממנו מענה לשון ודבר שפתים, ולמה אם-כן דבר ידבר בלשון הזה. ועם שנוכל לומר כי מחסרוננו בלשון הקודש לא נדע הלשון הישר מהפכו, מכל מקום נראה עוד לומר כי - לְדַבְּרוֹ יתברך עם שאינם ראויים לערכו וגדלותו - מדבר עמהם בלעגי שפה וברזו, וכן כל נבואות הנביאים ישעיה וירמיה יש בהם מזה המין:

ועוד יש לפרש, (כי) - לְהִרְאוֹת יתברך כי אין נוי התורה בלשונה כדתות הגוים להבדיל

אלף הבדלות, רק סגלתה בתועליותיה, והתורה השלמה תדמה לאדם בעל-חי-מדבר שסגלתו העקרית אינה בצורתו רק בפעולתו. לא כן הצורה הנעשית בידי אדם שסגלתה ביופיה, ואם אין בה יופי - הנה היא פלא חשיבא. לזה, להודיע ולהודיע שהתורה אלהית, באו בה לשונות שאינם צחות כל כך, כי כן כל דבר טבעי אלהי - אינו מתקן בכל צדדיו, כמו צורות בני אדם שלפעמים יבראו בני אדם מכוערים, ויש בני אדם שיופיים מכהה לגלל קמה. והצורות הנעשות בידי אדם לעולם יהיו שוים ואין בהם כיעור, אכן המה אין בהם ממש. גם מן הגשם שיוורד על הארץ יתאמת זה, כי לפעמים ירבה הגשם על הארץ באין צורך, ולפעמים יצטרכו לו ולא ירד, ואשר ישקו בני אדם - יהיה במדה במשקל ובמשורה. ועם כל זה פעולות ה' הנפלאות - הן פלן טובות, וטובתם אין לה שיעור ולא קצבה, ופעולות בני אדם כשחק מאזנים נחשבו, שטובת פעולת האדם לא תגיע למעט טוב שיש ברע היוורד מן השמים.

ואחר שהקדמנו זה, נבוא להתכתב הכתוב: אמר שַׁחַת לוֹ. חוץ מפירש"י והתרגום נראה לפרש שחזור על הצור יתעלה-שמו שזכר למעלה, שַׁחַת - לוֹ לא, שהחשחתה והרעה הבאה - לא מאתו באה, רק עונותיו ילכדונו את הרשע⁷⁷⁵, וכמאמר "חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחי" (יהקאל לג יא). וזהו שַׁחַת

774. בראשית רבה (סז ד).

775. משלי ח כב.

- והוא שם להשחתה - אמר לא לו, רק בניו - מומם הוא שהשחיתו עצמם, כי הם דור עקש ופתלתול שלא ירצו לשוב. ולדרך זה, יהיה קשר הכתוב עם מה שלפניו, וגם יהיה כנזי לו - יש לו מקום [וביאור בשופי]:

ולדרך רש"י והתרגום, ירצה שהוא - משה רבינו ע"ה - רצה להוכיח את ישראל תוכחת מגולה, וכאותה שאמרו (נדרים סו.) "פותחין לאדם בכבוד עצמו וכבוד בניו", וכך אומר לישאל: אם שחת ישראל - אין ההשחתה הזו לי לבד, רוצה לומר שעברת על מאמרי ודברי, כי רוב מה שאסרה תורה הם פלם פעולות מְגֻנֹת לפי המנהג של בעלי שכל, כמו הגנבה והרציחה והניאוף והליכת רכיל, שְׁכַבְלָם - אף בלא צוויו יתברך - יהיה העושה אותם רע ומְגַנֶּה וסכל. ולזה אמר: שחת - לו לא, בניו מומם! וכמו שתרגם המתרגם "חבילו לחון ולא ליה", וְהַכֹּנֶה כמו שכתבנו, שלא לבד שעברו על מאמרו יתברך, רק שחתו עצמם בדרכים מְגֻנִים שכל רואיהם יגנו אותם. בניו מומם - שמעשיהם הוא מום גדול להם:

ואמר בניו במקום הזה, נראה שהוא לשלול שלא יגיע לו יתברך שום חסרון מזה, כי יעלה על הדעת שלא יבצר - בהיות הבן מְחַלֵּךְ בדרך לא טוב - [כין] יגיע בושה לאביו, אמר כי כאשר ישחיתו דרכם - לא יקראו בניו, כי יכחישם, וישאר המום בהם לבד. ולהיות כי עדין יש למעון [על] מקצת מצות התורה שאין חרפה לאדם מצד שהוא אדם

בעשותו אותם, ככלאים וכיוצא, או בְּבִטְלוֹ עֲשִׂיתָם, פְּרוֹב מצות עשה, לזה אמר: הנה בזה תהיה להם החרפה מצד אחר, והוא: כי יקראו דור עקש ופתלתול, שכל כך מן הטובות שעשה להם ה' בעבור ישמרו חֻקָּיו, והם עקשים ופתלתולים. באופן שיש מן המצוות שיגיע להם גנות מצד עצם העברות [כגון גניבה ורציחה וכו'] שמגנות לכל בעל שכל, ויש [שיגיע להם הגנות] מצד טובות המצוות בהם. ואחר כך שָׁב לבאר הטובות שעשה עמם:

הלה' תגמלו זאת עם נָבֵל וְלֹא חָכָם הָלוֹא הוּא אֲבִיךָ קִנְךָ הוּא עֲשֶׂךָ וְיִכְנֶנְךָ (לב ו). ויש לדקדק שאין הַנָּבֵל היפך החכם. אך נראה פשוטו עם נבל ועוד לא חכם. ואפשר לומר, שבזאת ההשחתה שהשחיתו - יקראו עם נבל ועם לא חכם. ואמר לא חכם בדרך שלילה, ולא 'סכל' בחיוב. גם יש לדקדק מה הם התוארים האלה. אך הענין כי החוטא [נגד] רצונו יתברך יקרא בשני שמות אלו: 'נבל', ולא חכם, כי הַנָּבֵל הוא שאינו מכיר בטובה שהקדים לו חֲבֵירוֹ, כענין נָבֵל עם דוד שאמרה לו אביגיל (ש"א כה כה) "כי נָבֵל הוּא וְנָבְלָה עִמּוֹ", יען כי דוד המלך ע"ה שלח לו לאמר שישאל את גווי צאנו כי היטיב עמם וכו' כנזכר שם, כן ישראל שחטאו ולא הכירו בשום טובה מטובות הבורא להם - יקראו 'עם נבל'. ועוד להם כי יקראו 'לא חכם', כי מְגַדֵּר החכם - הרואה את הנולד⁷⁷⁶, והחוטא - יודע כי מרה תהיה

באחרונה ועם כל זה חוטא. ומכל מקום מי שאינו רואה הנולד לא יקרא סבל, כי עיניו רואות באשר הוא שם, אך יקרא 'לא חכם'.

ואמר הלא הוא אביך קנך, הוא עשך ויכוננך. יאמר שעל כן ראוי לקרותכם 'דור עקש ופתלתול', [ועל] הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך. ויש לדקדק ואמר: הוא הוא ב' פעמים, ודי באחד. אך יאמר כנגד ב' דברים שאמר: עם נבל ולא חכם, ואמר שמפאת שהוא אביך קנך שהיטיב לך כאב לבן. ועוד קנך כפשוטו, שהיו עבדים, ועל ידי שפדה אותך נקנית לו. ועוד כפירוש מאמרם ז"ל (רש"י כאן) "קנך - שקננך בקן סלע". ועוד אני אומר: קנך - פועל יוצא, שהקנה לך קנינים רבים, קנינים גשמיים ורוחניים, באופן שמצד שלא זכרת כל מה שהיטיב לך תקרא 'עם נבל'. ועוד הוא עשך ויכוננך, שאחר שהוא בראך וכוננך ואתה בידו כחומר ביד היוצר, איך לא תראה את הנולד ולא תעשה רצונו ותכעיסנו?

ונראה שאומרו ויכוננך [פירושו] שעשך מוכן לקבל הפורענות אם לא תעשה רצונו, כי האדם מצד חומרו עלול לקבל כל נזק, וה' יתברך עשה זה, כמו שאמר הכתוב (קהלת ג' יד) "והאלהים עשה שייראו מלפניו". משה למה הדבר דומה, למלך שבנה מדינה לעבדיו, והקיף אותה חומות וחיל, והמלך ידע כי לסוף יעשו בנפשם ויבטחו על חומות העיר הבצורות למרוד במלך. והמלך עשה מבואות בעמקי הקרקע ליכנס לעיר דרך אותם המבואות, ולזה לא נשאר להם מנוס ומפלט מן המלך. כן ה' יתעלה, בידעו כי

האדם יטעה בנפשו בראות עצמו חסון כאלונים, הוא יתעלה-שמו - בכל אבר שברא באדם - בראו עלול לקבל חולי, שאם ימרוד בו-יתברך יקבל חולי, אם בעיניו אם בשניו אם באזניו. באופן שלכל אבר תמצאנו מקבל שלשה או ארבעה חולאים רחמנא ליצילן. ועל כל זה אמר: יפה אמרתי כי העם החוטא יקרא 'עם לא חכם' שאינו רואה הנולד, כי הוא עשך ויכוננך, שעשךך כן לקבל מה שיגזור עליך אם תחטא:

ועוד יש לפרש אביך קנך הוא עשך ויכוננך לפי הפשט, שהאדם - יחול עליו החיוב לכבד זולתו מפאת אחד מארבעה דברים: אם הוא אביו, או אם הוא קונהו וכמאמר הכתוב (מלאכי א') "ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי". וכנגד שנים אלו אמר אביך קנך. ושנים דברים אחרים אמר "הוא עשך ויכוננך". ושנים אלו - להיות דלא שייכי כי אם בה' יתעלה-שמו - לזה הפריד ביניהם ואמר הוא עשך ויכוננך, שברא האדם והזמין לו כל צרכיו, שמעת שעשאו מתחלת יצירתו ברא לו צרכיו. והוא מאמר הכתוב (תהלים ק"ג) "הוא עשנו ולא אנחנו עמו וצאן מרעיתו", עשנו - כנגד 'אביך', ולא אנחנו - כנגד 'קנך', שקנה אותנו ממצרים, עמו - כנגד 'עשך', שעשה אותנו עם, וצאן מרעיתו - כנגד 'ויכוננך'.

זכר ימות עולם בינו שנות דור ודור שאל אביך ונגדך וקנך ויאמר לך (כ"ז). יש לדקדק שפתח ב'מים' וסיים ב'שנים'. גם השנוי מזכירה לתבונה. גם אומרו "אביך" ו"קנך" כפולה. גם השנוי מהגדה לאמירה.

ונראה שהכתוב הזה מדבר עם בני הגלות, שמאשר הסתיר פניו יתברך ממנו ולא נראה לנו שנוי ולא השגחה פרטית בישראל יותר מאמות העולם, יאמרו כי ח"ו כל אפיא שוין, לזה אמר: אם לא ראיתם בעיניכם - זכור ימות עולם, והוא: כי ישראל - תחלה, בימים הראשונים - היתה השגחתו יתברך [עליהם] תדירית בכל יום, ואך אחר כך נתמעטה ההשגחה עד שהיתה אולי פעם אחת בשנה. ולזה אמר: זכור ימות עולם! שהם [הימים] הראשונים, והתבונן בדורות שאחריהם, ואם לא בכל יום [יהיו נסים] - הנה לא יבצר [שיהיו] בזמן רחוק כמו משנה לשנה. ולזה אמר בינו, שבימים האחרונים - מלבד שאין הנסים ברבוי, עוד הם נבלעים בתוך הטבע ואינם נפירים כל כך, וצריך תבונה ועיון להרגיש בהם:

וכנגד שנים אלו אמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך: כנגד הימים הראשונים - אמר: אם לא שמעת - שאל אביך ויגדך מה שהיה, וכנגד שנות דור ודור שצריך 'תבונה' - אמר: זקניך ויאמרו לך, המה בעין-שכלם ירגישו בנסים שעושה ה' עמכם אף בזמן הגלות, והמה יבינוך ויאמרו לך. באופן שהכתוב הזה [הוא] נחמה לבני הגלות אשר

הסתיר פניו הוא יתברך מהם, ובשביל כן יעלה בלבם שאין בידם יתרון על אמות העולם, לזה אמר: זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור כמו שנתבאר. ואחר שזכר להם מהטובות שקדמו להם, אחר כך אמר להם שעוד טובות מיועדים להם לעתיד לבוא:

ואמר בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישׂראל (כ.ח). יאמר שלעתיד לבוא לימות המשיח, כאשר ינחיל הוא יתברך לגוים שהם ישראל - ינחיל להם עמל אמות העולם בהפרידו בני אדם שהם אמות העולם, שיפרידם ויפזרם מפנוסם ויקים בהם פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם⁷⁷⁷. אז יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, שיחלק הקב"ה כל העולם לישראל, ולזה יספרם כמו שעשה הוא יתברך בחלוק הארץ, שצוה למנות ישראל ואחר כך אמר (במדבר כו.ג) "לאֵלֶּה תִּחְלַק הָאָרֶץ בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת", כן יעשה לעתיד לבוא: שימנה ישראל ויחלק להם כל העולם, [וזהו] "למספר בני ישראל". וכן אמרו ז"ל (ספרי פ"פ עקב, רמב"ם פ"ה מה' מלכים ה') שלעתיד לבוא כל העולם תתקדש בקדושת ארץ ישראל⁷⁷⁸. והאריך בסוד

777. סנהדרין (ע"א).

778. זה לשון הספרי: כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה, אם ללמד על תחומי ארץ ישראל - הרי כבר נאמר "מהמדבר והלבנון מן הנחר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם", ומה ת"ל "אשר תדרוך כף רגליכם" אמר להם: כל מקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו הרי הוא שלכם

וכו'. הרי שכבשו חו"ל, מנין שמצות נהגות שם? הרי אתה דן: נאמר כאן "יהיה", נאמר להלן "יהיה", מה "יהיה" האמור להלן - מצות נהגות שם, אף כאן - מצות נהגות שם. ע"כ. וזה לשון הרמב"ם: כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים, והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שכבשו

הדבר בתחלת ספר עמק המלך. וזהו, יצב ויעמיד גבולות עמים למספר בני ישראל⁷⁷⁹.

ונתן טעם לזה כי חלק ה' עמו יעקב חָבַל נִחַלְתּוּ (לכ ט), ואחר שהם חלקו וכל הארץ שלו היא - לזה יאות לישראל לירש כל העולם. ואחר שאמר "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור" - שפירשנו שהם שני זמנים חלוקים - פירש אותם בביאור.

ואמר יִמְצָאָהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֵּהוּ יָלַל יִשְׁמֹן יִסְכְּבֵנָהוּ יִבְנֶנָּהוּ יִצְרֶנָּהוּ בְּאִישׁוֹן עֵינָיו (לכ י) כנגד "זכור ימות עולם", שהוא זמן שהיו ישראל במדבר, והיו הנסים להם תדירים, כי לא ראו ישראל זמן שתתמיד ההשגחה הפרטית כמו אותנו הדור, ויצדק לומר ימות עולם.

ואחר כך בבואם לארץ יִרְכְּבֵהוּ עַל בָּמֹתַי אֶרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי וַיִּנְקְהוּ דְּבַשׁ מִסְּלַע וְשֶׁמֶן מִחִלְמִישׁ צוּר (לכ יג), ועל זה רמז באומרו "בינו שנות דור ודור". ואחר כל מה שהטיב להם - יִקְנָאָהוּ בְּזֵדִים בְּתוֹעֵבָת וַיַּעֲסִיחֵהוּ (לכ טז):

אחר כבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה. עכ"ל.

779. זה לשון רש"י: לא שערום אבתיכם - לא יראו מהם, לא עמדה שערותם מפניהם. דרך שערות האדם לעמוד מחמת יראה, כך נדרש בספרי. ויש לפרש עוד "שערום" לשון "ושעירים ירקדו שם" (ישעיה יג כא), "שעירים" הם שדים. לא עשו אבותיכם שעירים הללו. עכ"ל.

780. זה לשון הרמב"ן (ויקרא יז ז): ...ויקראו "שדים" בעבור שמשכנם במקום שדוד כגון המדבר,

יִזְבְּחוּ לַשִּׁדִּים לֹא אֱלֹהִים אֱלֹהִים לֹא יִדְעוּם חֲדָשִׁים מִקֶּרֶב בָּאוּ לֹא שְׁעָרוֹם אֲבֹתֵיכֶם. צוּר יִלְדֶּךָ תִּשִּׁי וְתִשָּׁכַח אֵל מַחֲלֶלֶךָ (לכ יז-יח). יש לדקדק: א' אומרו "לא אלה", מי לא ידע בזה שאינם אלוה. גם אומרו "אלהים לא ידעום" יתרה, שאם [אותם] אלהים הם השדים - כבר אמרם. גם, מעיקרא אמר שהם "לא אלה". גם אומרו "צוּר יִלְדֶּךָ תִּשִּׁי וְתִשָּׁכַח אֵל מַחֲלֶלֶךָ" שהוא כפול. גם אומרו "ילדך" ו"מחללך" צריך להבין פשוטם. ונראה שהוא מאמרם ז"ל (אבות ד ה) עֲבָרָה גּוֹדֶרֶת עֲבָרָה, שהקלה תגורר החמורה. אמר: שתחלה יזבחו לשדים. ופירוש ה'שדים' - ובמקום אחר קראם 'שעירים' - נראה שבשני השמות [נקראו]: שם ה'שעירים' הוא מלשון יִרְאָה, שהרואה אותם ירא וחרד ותפול עליו אימתה, ו'שעירים' מלשון "לא שערום" לפירש"י יִעֲזֹב שֶׁמֶן⁷⁷⁹. ושם 'שדים' נראה שהוא מלשון שדה, וכן כתב הרמב"ן ז"ל בסדר 'אחרי-מות'⁷⁸⁰ יִעֲזֹב שֶׁמֶן. ולזה אמר תחלה יזבחו לשדים, ולא בתורת אלהות אלא לצורך רפואה וכיוצא כאשר עושים עד היום העכו"ם, כן נהגו ישראל בעונות

ועיקר מציאותם בקצוות כגון פאת צפון החרב מפני הקור. עכ"ל. ורבינו זלח"ה פירש קרוב לזה, כי שדה הוא כמדבר, ובאמת אמרו בכמה דוכתי בש"ס שמקומם בשדות, שמפני כך תקנו ברכה מעין שבע, מפני שבעי כנסיות שלחם היו בשדות ושכיחי שם מוזיקין היינו שדים, וכ"כ המאירי (פסחים קטז) שמפני זה אין אומרים ברכה מעין שבע בליל פסח שהוא ליל שמורים. ועיין בזה בגמרא (פסחים קיב) "גורני עליך שלא תעבורי בישוב לעולם". ועיין ש"ע או"ח (סימן רסח ס"ח). 781. זה לשון רש"י: חדשים מקרוב באו - אפילו

הרבים. וזהו **לא אֱלֹהִי** - לומר שהזביחה הזו אינה לשדים הנזכרים בתורת אלהות:

אחר כך אשתרבובי אשתרבוב ועשו רע יותר מזה, **אֱלֹהִים לֹא יִדְעוּם**, פירוש יזכחו לאלהים לא ידעו. ו"לא ידעו" חוזר לכאן ולכאן, **אֱלֹהִים** [ש]לֹא יִדְעוּ אותם שעובדים אליהם, וכן העובדים **לֹא יִדְעוּ** האלהים כפירש"י⁷⁸¹. **חֲדָשִׁים מְקֻרָבִים בָּאוּ לֹא שְׁעָרֵם אֲבוֹתֵיכֶם**. תיבת 'שְׁעָרֵם' יִרְאֶה בעיני שהוא מלשון שיעור ומדה, רוצה לומר כי לא תתנצלו לאמר כי: "אם לא ידענו בהם גבורת אלהות, מסתמא אבותינו הם שיערו בדעתם כי יש בהם ממש וגבורה, ואם אנחנו לא ידענו - נסמוך על אבותינו דלא קמלי קני באגמא הוּו, ואחרי דעת אבותינו אנו הולכים". לזה אמר: לא כן, כי אם **חֲדָשִׁים מְקֻרָבִים בָּאוּ, לֹא שִׁיעְרוּ בָּהֶם אֲבוֹתֵיכֶם** גבורת אלהות. והנה בכל זה לא שכחתם ה', אך עבדתם עבודה זרה בשתוף ה'.

אחר כך נמשכו עוד: **צוֹר יִלְדֹךְ תִּשִּׁי** לגמרי, וחשבתם שעבודה זרה היא האלוה העיקרי, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל **בספר המורה** (חלק א פרק לו)⁷⁸² כי תחַלֵּת עבודה זרה [לא] היתה כי אם על דרך "מגדלת העבד גִּדְלֵת האדון נודעת". אחר כך דור שאחריהם

חשבו שהעצים והאבנים הם עצמם האלוה ושכחו את ה' לגמרי. ע"כ. וזהו **צוֹר יִלְדֹךְ תִּשִּׁי**.

צוֹר יִלְדֹךְ תִּשִּׁי וגו', הלידה הזו נראה שאיננה הלידה הפשוטה, כי זאת אין בה פרסום כל כך שח' הוא המוליד, כי הכופר יוכל לומר "עולם כמנהגו נוהג", ואין להגדיל האשמה עליהם במה ששכחו האל המולידם, כי הכתוב - **פָּנִיתוּ לַהֲגִדִּיל אִשֶּׁם**, ואין להגדיל האשם במה שאינו מִפְרָסָם, וכל שכן שגם אינו מוכרח, כי אף שרבותינו ז"ל במסכת תענית (ב) אמרו **שִׁשְׁלִישָׁה מִפְתָּחוֹת בִּידוֹ שֶׁל הַקַּב"ה - וְאַחַד מֵהֶם שֶׁל חַיָּה - שֶׁלֹא נִתְּנוּ לִשְׁלִיחַ**, הנה הדבר תמוה מאד, דהנה הדבר מִפְרָסָם שאומרם "בידו של הקב"ה" [הוא] לכאורה קשה, שהכל בידו של הקב"ה, ואיך אפשר ששום מלאך או שרף יעשה דבר חוץ מרצונו יתברך או ח"ו בלא ידיעתו. אך הַפְּנִיָּה - שכל הדברים שבעולם יש בהם השגחה כוללת, ופרטיהם ביד הטבע. אך שלשה דברים אלו - ה' משגיח בַּפָּרָט, ואינם תחת הטבע, ויביא⁷⁸³ זה - תחית המתים. **וְאִם כֵּן - יִקְשֶׁה**, שהלידה היא מִטְבַּע היצירה ככל הבעלי חיים בהמות וחיות ועופות, והרי בכל הבעלי חיים אין בהם השגחה פרטית,

האומות לא היו רגילים בהם. גוי שהיה רואה אותם, היה אומר: "זה צלם יהודי".

⁷⁸². שם רמז למ"ש בחיבורו הגדול, ובחיבורו הגדול (ריש הלכות עבודה זרה) כתב זה הענין באורך. אך הלשון שזכר רבינו ז"ל "מגדולת העבד" וכו' - ככל הנראה אינו מהרמב"ם ז"ל, אלא מרבי שלמה בן גבירול ז"ל כנזכר בשו"ת "יבין ובושין"

(ח"א סימן קלד), ורבינו השתמש בו לאהבת המליצה והקיצור כדי להזכיר בקצרה את דברי הרמב"ם ז"ל.

⁷⁸³. נראה שפָּנִיתוּ ז"ל לומר: ויזכיר זה - תחית המתים שהוא מעל הטבע.

⁷⁸⁴. דלפירוש זה יש לנו מקור לדבר שבהיותם

וְכָל־שָׁנָה יוֹלְדוֹת יוֹתֵר בִּנְחַת מִבְּנֵי אָדָם. וְכָל שָׁכֵן שֶׁאֵם נָנִיחַ זֶה - נִצְטָרֵךְ לֹמֵר שְׁגָם בְּאָמוֹת הָעוֹלָם כֵּן, וְהוּא רָחוֹק לֹמֵר כֵּן שֶׁתְּהִיָּה הַחֲשִׁנְחָה פִּרְמִית בְּאָמוֹת הָעוֹלָם, וְכָל שָׁכֵן בְּלִידַת הַמִּזְמָרִים:

אֲבָל הַנִּרְאָה דִּהַמִּפְתַּח שֶׁל חֵיה שְׁכָבְרוּ שֶׁהוּא בִידוֹ שֶׁל הַקֶּבֶ"ה - הוּא בִאִשָּׁה עֶקְרָה שֶׁתֵּלֵד, וְכֵן מוֹכַח מִרְאִיָּה דְמִיִּיתִי "וַיִּזְכּוֹר אֱלֹהִים אֶת רַחֵל וַיַּפְתָּח אֶת רַחֲמָה" (בְּרֵאשִׁית ל כב), זֶה וְדָאִי אִפְשָׁר שֶׁלֹּא נִתֵּן בִּיד שְׁלִיחַ שֶׁהוּא הַטִּבֵּעַ, אֲךָ הוּא בִידוֹ שֶׁל הַקֶּבֶ"ה. אֲךָ מִדְּבָרֵי הַתּוֹס' בִּנְדָה (טו.) ד"ה מִלֵּאךְ הַמִּמוֹנָה וְכו', מִשְׁמַע דִּהֵינּוּ בִסְתֵם לִידָה. וְצָרִיךְ עֵינֵינוּ, דְּקֵרָא ד"וַיַּפְתָּח אֶת רַחֲמָה" מִשְׁמַע דִּהֵינּוּ קוֹדֵם הַהֲרִינֵינוּ, שֶׁאִמֵּר אַחֵר כֵּךְ "וַיַּפְתָּח וְגו' וַתֵּהָרֵ וַתֵּלֵד". וַיֵּשׁ לְיֵשֵׁב בְּדוֹחֵק. וְשׁוֹב מִצִּיאָתוֹ בְּמִדְרַשׁ רַבָּה סִדֵּר 'כִּי תִבְא', הִבִּיא מֵאִמֵּר שֶׁל ג' מִפְתָּחוֹת, וּבִמְקוֹם "שֶׁל חֵיה" אִמֵּר "מִפְתָּח שֶׁל עֶקְרָה". וְזֶה כְּמוֹ שֶׁפִּירְשְׁנוּ תִּחְלָה לֹאֵל יִתְבָּרֵךְ. וְנִרְאָה שְׁגָם 'מִפְתָּח שֶׁל גִּשְׁמִים' - הֵינּוּ כְּשִׁיחֵינוּ עֲצוּרִים וִירְדוּ, וְזֶה בִידוֹ שֶׁל הַקֶּבֶ"ה, אֲבָל כְּשֶׁהִשְׁנִים כִּתְקַנָּם - יוֹרְדִין בְּטִבֵּעַ הָעוֹלָם, כְּמוֹ הַחֲמָה וְהַלְבֵּנָה וְכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר (בְּרֵאשִׁית ב ו) "וְאִידֵי יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ". וְכֵן נִרְאָה מִלִּשׁוֹן 'מִפְתָּחוֹת', דִּהֵינּוּ דְבַר שֶׁחֵיה סְגוּר, וְכֵן בְּאִלְחִיָּה שֶׁחֵיה עֲצִירַת גִּשְׁמִים, וְכְמוֹ תַּחֲתֵי הַמַּתִּים [שֶׁהֵיוּ מַתִּים]:

וְעֵדִין צָרִיךְ עֵינֵינוּ, שֶׁכְּמָה בְּחִמּוֹת וְכָל שָׁכֵן כְּמָה גִּיּוֹת יִהְיוּ עֶקְרִים כְּמָה שְׁנִים וְאַחֵר כֵּךְ יוֹלְדוֹת, הָאֵם נֶאֱמָר שְׁגָם בְּהֵם [יֵשׁ] הַשְּׁנָחָה פִּרְמִית? וְנִרְאָה לְיֵשֵׁב שְׁגָם בְּעֶקְרוֹת לִפְעָמִים מִתְּרַפָּאִים בְּטִבֵּעַ, אֲךָ לִפְעָמִים בְּהַשְּׁנָחָה

פִּרְמִית. וְאִמֵּר שֶׁאִי אִפְשָׁר לְעֶקְרוֹת לִידָד אִם לֹא יִסְיִיעֵם הַטִּבֵּעַ אֲלֵא עַל יְדֵי הַקֶּבֶ"ה, וְלֹא עַל יְדֵי מִלֵּאךְ אוֹ שְׂרָף אוֹ כְּשָׁפִים אוֹ קִמְיָעוֹת אוֹ שְׁמוֹת:

וְכֵינֵן שָׁכֵן, חַל עֲלֵינוּ חוֹבַת בִּיאוֹר אִוְמָרוּ צוֹר יִלְדֵךְ תִּשִּׁי. וְלִכֵּן נִרְאָה שֶׁהִלִּידָה הִזּוּ הִיא הַנֵּם הַמִּפְרָסֵם בִּיצִיאַת מִצְרַיִם, וְנִקְרָאת 'לִידָה' שֶׁכֵּךְ מִשְׁלּוֹ חֲכָמִים וְכְמוֹ שֶׁאִמְרוּ בְּמִדְרַשׁ רַבָּה (מִדְרַשׁ תַּהֲלִים קִיד ו) לָמָּה הָיוּ יִשְׂרָאֵל דּוֹמִים, לְעֶבֶר שֶׁהוּא נִתּוֹן בְּמַעֲיָה שֶׁל בְּחִמָּה, וְכִשֵּׁם שֶׁהֲרֻעָה נִתּוֹן יָד בְּמַעֲיָה וְשׁוֹמְמוֹ - כֵּךְ עֲשֵׂה הַקֶּבֶ"ה. וְזֶה מְבוֹאֵר בְּכַתּוּב "גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי" (לֵעֵל ד ד), שֶׁאַחֵר שֶׁנִּשְׁמַעְנוּ יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכָם וְהָיוּ כְּדַמּוֹת שֶׁאִמְרוּ ז"ל (בְּמִטּוֹת עה.) "עוֹבֵר יָרֵךְ אִמּוֹ", נִקְרָאת הִיצִיאָה מִתּוֹכָם בִּשְׁם לִידָה. וְכֵן בִּיחֻזְקָאֵל הַמִּשְׁיֵל יִשְׂרָאֵל כְּשִׁיצִאוֹ מִמִּצְרַיִם כְּעֶבֶר הַנּוֹלֵד, וְאִמֵּר יִחֻזְקָאֵל (פזד) "וְהִמְלִיךְ לֹא הִמְלִיכָתָּ וְהִתְחַלֵּת לֹא הִתְחַלֵּת". וְעַל זֶה אִמֵּר צוֹר יִלְדֵךְ תִּשִּׁי.

וְאַחֵר כֵּךְ הַגְדֵּלֶת אִשָּׁם וְתִשְׁכַּח אֵל מִחֻלָּלֶךְ, שֶׁתִּחְלָה - אֵף שֶׁהַכַּחֲשֵׁת יִצִּיאַת מִצְרַיִם, מְכַל מְקוֹם לֹא הַכַּחֲשֵׁת עֶקֶר יִצִּירַתְכֶם בְּעוֹלָם שֶׁהִיא בְּהַשְּׁנָחָה פִּרְמִית, שֶׁאַבְרָהָם הִיָּה עֶקֶר וְאַשְׁתּוֹ עֶקְרָה וְזִקְנָה בִּת תִּשְׁעִים, וְאַחֲרֵי בְלוֹתָה הִתָּה לָהּ עֲדָנָה, וְזֶה וְדָאִי חֶסֶד גְּדוֹל. נִמְצָא שֶׁנִּשְׁתַּנּוּ יִשְׂרָאֵל מְכַל בְּאִי עוֹלָם, שֶׁכָּל הַיּוֹתֵם בְּעוֹלָם לֹא הִתָּה בְּטִבֵּעַ כִּי אִם בְּהַשְּׁנָחָה. וְאַחֵר שֶׁהַכַּחֲשֵׁת יִצִּיאַת מִצְרַיִם - הַכַּחֲשֵׁת הַחֶסֶד הַגְּדוֹל שֶׁל תִּחְלַת עֶקֶר הִיצִירָה, וְזֶהוּ וְתִשְׁכַּח אֵל מִחֻלָּלֶךְ, נִמְצָא שֶׁעֲבָרָה אַחַת גִּרְרָה שְׁלֹשׁ עֲבִירוֹת:

זו למובנה, לומר שאף ש"זירא הי' וינאץ" - מכל מקום לא העיר כל חמתו, אך הסתיר פניו מהם מטעם כי דור תהפוכות המה, מתהפכים לכאן ולכאן, עתים חלים עתים שוטים, לזה אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם, מה יהיה אחריתם, אולי יהיו טובים. על דרך (כלומר: באופן) כי משני פנים ממתין ה' לרשע: או שמא יחזור למובנה, או דילמא נפיק מיניה ברא מעליא, ו[לזה] אחר [שאמר] וירא הי' וינאץ מכעס בניו ובנותיו, עוד אמר אסתירה פני מהם [מלחענישם] אולי ישובו, כי כלם דור תהפוכות המה, ואף כי יחטאו - ישובו, וחוזרים וחוטאים:

ויאמר אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם כי דור תהפכת המה וגו'. ירצה בזה, כי אף שאראה אותם שבו בתשובה - [אסתירה פני ו]לא אשיג עליהם עד אראה מה יהיה בסוף ימיהם, [וזהו אחריתם], כי דור תהפכות המה בנים לא אמוץ בהם, כי מהיותם מתהפכים ועושים תשובה וחוזרים לסורם - לזה אסתיר פני מהם עד סוף ימיהם שלא נשאר להם [כח] לחזור [לסורם], ואז אשיג בהם:

הם קנאוני בלא אל בעסוני בהבליהם ואני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעיסם (לכ כא). קצת קשה דמשמע שיש אל', אלא שהם קנאוהו באותו ש'אינו אל', ולפי האמת אין זולתו. ונראה לפרש דהכי קאמר, שהם קנאוהו בלא אל כמו שאמר הנביא (ירמיה ה יב) "כחשו בה' ויאמרו לא הוא", וזהו שאמר: הם קנאוני באומרם "לא אל". ויש לפרש שכפרו בשלשה עיקרים, והם: מציאותו,

תחלה זכחו לשדים בלא אלוהות, אחר כך עבדו עבודה זרה בשתוף, אחר כך שכחו גם יציאת מצרים, אחר כך שכחו גם אברהם אבינו ע"ה:

ואמר צור ילדך תשי וגו', לומר: ראו כמה נסכלתם, שאם לא נתתם לב לכל החסדים והטובות שעשה עמכם, באשר לא ראיתם בעיניכם בשכבר עבר, הנה היה לכם לתת לב לאשר הוא "ילדך", שעשה לך המציאות לצאת לאויר העולם, ואם לא נתת לב ללידה, הלא הוא "אל מחוללך" שריקמך בבטן אמך, ואתה שכחת גם שניהם:

וירא הי' וינאץ מפעס בניו ובנותיו (לכ יט). קשה טובא, שהניח רשעים והביט בבנים ובנות. אך נראה מכאן מוסר השכל לישר האדם בניו ובנותיו, כי כל זמן שאדם רשע - ה' יתברך מתנחם לאמר כי קרוב יום אידו ויהיה כצל עובר, ומניחו בעולם אולי נפיק מיניה ברא מעליא, כענין רות שהצילה [את] מואב. אך כשרואה ה' בבניו ובנותיו כי כלם עושי רשעה, אוהזין מעשה אבותיהם בידיהם, אז עולה חרון אפו כי אין תקוה, ואז וירא הי' וינאץ, מסכת מה? מכעס בניו ובנותיו. ובה פירש הרב אדוני אבי ז"ל פסוק במות אדם רשע תאבד תקוה (משלי יא ז) כמו שנתבאר בסדר נח עין שם:

אך אומרו ויאמר אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם כי דור תהפכת המה בנים לא אמן בם (לכ כ) הוא קשה, דמשמע שעכשיו הם טובים, ואין לחוש אלא כי דור תהפכות המה. ונראה לפרש שגם

עד שהגיעה ליסודות ההרים שיש בהם צל רב מחמת ההרים המגינים זה על זה:

אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רַעוֹת חֲצִי אֲכֹלָה בָּם.
מִזֵּי רָעַב וּלְחָמִי רִשָּׁף וְקָטַב מְרִידִי וְשָׁן
בְּהִמּוֹת אֲשַׁלַּח בָּם עִם חֲמַת זַחְלִי עֶפְר
(לב, כג כד). דבר הלמד מענינו, שפירוש אֶסְפָּה מלשון "פן תִּסְפָּה בעון העיר" (בראשית יט טו) שהוא לשון פְּלִיחַ, וכפל הענין במלות שונות במה שאמר אחר כך חֲצִי אֲכֹלָה בָּם. ודרך דרש יאמר בַּפֶּפֶל גם בִּשְׁנוּי, שתִּחְלָה אמר 'עלימו' ואחר כך 'בם': יאמר [שיש] שני מיני יסורין: יסורי ממון תִּחְלָה, ואחר כך יסורי נפשות, וכמאמר רבותינו ז"ל (ויק"ר יז ד) "אין בעל הרחמים פוגע בנפשות תִּחְלָה". לזה אמר אֶסְפָּה - בממנם שהוא חוץ מגופם, ועֲלֵימוֹ רַעוֹת - שיבואו להם רעות והפסדים מינים שונים, כמו שראינו בעונותינו הרבים בשנת תק"ן לפרט קטן שעברה, ה' יאמר די. אחר כך חֲצִי אֲכֹלָה בָּם - הם מיני מיתות רחמנא ליצלק. וכמו שביאר אחר כך מִזֵּי רָעַב וּלְחָמִי רִשָּׁף וְקָטַב מְרִידִי, היא מכת הדבר רחמנא ליצלק, שהיא כריתה מרה, מיתה פתאומית:

אֲמַרְתִּי אֶפְאִיָּהֶם אֲשַׁבִּיתָהּ מֵאֲנוּשׁ
זָכָרָם. לֹאֲלִי בָּעַס אוֹיֵב אֲגֹדֵר פֶּן יִנְבְּרוּ
צְרִימוֹ פֶּן יֵאָמְרוּ יָדִינוּ רָמָה וְלֹא ה' פָּעַל
כָּל זֹאת (לב, כו כז). נראה פירוש 'אפאיהם' - אקבע אפי בהם. ובעקר פשוטו קשה עד מאד, דמשמע שכל קיום ישראל בעולם [הוא] משום לזות שפתים פֶּן יֵאָמְרוּ הגוים יָדִינוּ רָמָה. וקשה, דבלאו הכי כבר הבטיח ה' לאבות שלא יִכְלָה זָרַעם. ועוד קשה

ויכולתו, והשגחתו. ואפשר [שהיה הדבר] בזה אחר זה: "עברה גוררת עברה": תִּחְלָה - בהשגחה כדעת אריסטו, אחר כך ביכולתו, אחר כך במציאותו. וכֵּלָם נִרְמְזוּ בִּלְא אֵלִי: תִּפְרֹשׁ "לא אל" משגיח בנו, תִּפְרֹשׁ "לא אל" - שאינו אל תקוף ובעל היכולת, שזה נִרְמְזו בִּלְא מלשון תקוף כמו "ואת אילי הארץ לקח" (יחזקאל יז יג), תִּפְרֹשׁ "לא אל" - ח"ו שאין שונאו מצוי. כַּעֲסוֹנִי בַּהֲבִלָּהֶם היא עבודה זרה. ואפשר שכתות כתות היו בהם.

וְאֲנִי אֶקְיָאִם בְּלֹא עִם בְּגוֹי נָבֵל
אֲכַעִיסֵם (שם), שאפורם פֶּזֶר רב עד שלא יהיה מהם עם, וכאומרם - אָמוֹת העולם - "לָכוּ וּנִכְחִידֵם מִגּוֹי וְלֹא יִזְכֹּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד" (תהלים פג ד). כנגד הכופרים במציאות - אֶקְיָאִם שיהיו לֹא עִם. וכנגד [הכופרים] ביכולת ובהשגחה - גם כן לֹא יִהְיוּ עִם כָּלָל, שיהיה להם מורך הלבב עד שתעדר מהם יכולתם ויהיו כנשים שאין מהם עם. וכנגד כַּעֲסוֹנִי בַּהֲבִלָּהֶם - בְּגוֹי נָבֵל אֲכַעִיסֵם:

כִּי אֲשֶׁר קָדְחָה בְּאִפִּי וְתִיקַד עַד שְׂאוֹל
תַּחְתִּית וְתֹאכֵל אֶדְנִי וַיִּבְלָה וַתִּלְהַט
מוֹסְדֵי הָרִים (לב כב). לומר שכל כך עלה רוגזי - שלא יקוו ממני כפרה עד שימותו, וכמאמר רבותינו ז"ל (יומא פג) ב'חלול ה' שאין כח ביסורין לכפר, אלא כָּלָם תולין ומיתה מכפרת. וזהו וְתִיקַד עַד שְׂאוֹל תַּחְתִּית - עד שילכו לשאול. וְתֹאכֵל אֶדְנִי וַיִּבְלָה - זהו רוח קדים הבא כימות הגשמים ששורף את התבואה רחמנא ליצלק. וְתִלְהַט מוֹסְדֵי הָרִים - שכל כך גבר החום והשִׁרְפָּה

שחששא זו שאומר הכתוב - לא נמלטנו ממנה, דגם בגלותם ושפלותם אומרים הגוים ידינו רמה וכו'.

שהקבוצין מסייע לרומם הדת ולעמק ישראל בתורה.

ולכן הזהירם בסוף הפרשה ואמר (לכ מו-מו) **וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שִׁימוּ לְבַבְכֶּם לְכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֲנִי מַעֲיֵד בְּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תֵּצְאוּ אֶת בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. כִּי לֹא דָבָר רַק הוּא מִכֶּם כִּי הוּא חַיִּיכֶם וּבְדָבָר הַזֶּה תֵּאֲרִיכוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְדִים אֶת הַיָּדֶן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ. וְצִרִּיךְ לַחֲבִין פְּשׁוּטוֹ. וּרְבוּתִינוּ ז"ל אָמְרוּ (ירושלמי פאה פ"א ה"א) "כִּי לֹא דָבָר רַק הוּא, וְאִם רַק - אֵינוֹ אֵלָּא מִכֶּם". וְצִרִּיךְ לַחֲבִין פְּנֹתָם. וּרְבִינוּ בַּסֵּפֶר הַמּוֹרָה פִּירֵשׁ כְּמוֹ שְׂרַגְלִין אֲנוֹ לְפִרֵּשׁ שֶׁהוּא עַל יְדִיעַת טַעְמֵי הַמִּצְוֹת וְעַל הַבְּנֵת הַתּוֹרָה. וְעוֹד לְאֵלּוּה מִלִּין:**

ונראה שפשט הכתוב כאומרם שלא תאמרו שאין בדברי תורה תועלת לכם בעולם הזה וכל סגולתה לעולם האחרון, אבל דעו כי לא דבר רק הוא מתועלתכם, ולזה סמך לו "כי הוא חייכם". ורבותינו ז"ל לא רצו לפרש תיבת מכם - מתועלתכם כמו שכתבנו, רק חלקו את הכתוב בסכינא חריפא, [ופירשו] כי לא דבר רק הוא, שיש בו כמה תועלות, ואם ראיתם אותו כי הוא רק כי לא הועיל, דע כי הוא מכם, כי לא עסקתם בה לשמה וכראוי, או עסקתם בתורה ולא קיימתם מצותיה, ובוזה נתרוקנה מלהיטיב לכם, כי לפי האמת הוא חייכם ובה תאריכו ימים על האדמה וגו'.

והוא אצלי מאמרם ז"ל (אבות ו ב) **בכל**

ונראה בפשוטו שתיבת "אפאיהם" כפירוש ראשון מפירש"י ז"ל שהוא לשון פאה [אשיתם פאה להשליכם מעלי הפקר. ודוגמתו מצינו בעזרא וכו'. עכ"ל]. והפונה, שבראותו יתברך מה שהרכו ישראל לפשוט, עלה בדעתו שיפזרם כל כך שלא יהיו מקבצים מהם באיזה מקום שיקראו "ישראל", רק יאבדו בגוים, אחד בעיר ושנים במשפחה, באופן שעל ידי זה אשכנזית מאנוש זכרם. רק, אמרתי שבאובדם כל כך - ינצרו צרימו כל הטובות שעשיתי לישראל, ויאמרו כי לא היו מאתי, ואשר היה מונח אצלם כי מעלת ישראל גדולה עד למאד מכל העמים - עכשיו יכחישו ויאמרו ידינו רמה. ואם תאמר, הרי השגיח ה' בהם בכל הטובות שעשה עמם? לא ה' פעל כל זאת כי אם המערכה, כי הן עתה נאבדו ולא נשאר להם תקוה.

אכן עכשיו בקבוצין ישראל בקצת המקומות, נשאר להם רושם, ויש תקוה שישבו. וגם בקבוצם נפרת עליהם תורת משה, ולא יבצר שיעשו להם נסים, ועל ידי כך עדן הגוים מודים בהשגחת ה' שהיתה בישראל, ובפיהם מזכירים תמיד כל מה שעשה ה' לישראל. ועד היום מודים בירידת המן ובשלו ובקריעת ים סוף. וגם, [יש] מהם מודים בחזרת ישראל לגדלתם, וכל זה מקבוצין ישראל ואחיותם בדתם דת האמת,

יום בת קול יוצאת מחר חורב וכו' ואמרת
אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שכל
מי שאינו עוסק בתורה נקרא נוזף וכו'.
 וצריך להבין עלבון זה מהו. גם הטעם אינו
 מכין היטב. ונראה עם מה שנתבאר שזהו
 העלבון, שהתורה כחה יפה לעשות פעולות
 בשמים ובארץ, וזה שנקרא שמו עליה ואינו
 לומד תדיר - אינו פועל מאומה, ומשיאה
 לתורה שם רע כי אין בה תועלת ח"ו, וזהו
 עלבונה:

לולי בעס אויב אגור (לב כו). פירוש
 שכל האמות מעת קבלת התורה נעשו
 שונאים לישראל, וכמו שפירשו (שבת פט.)
 שעל בן נקרא הר סיני, שממנו ירדה שנאה
 לישראל מאמות העולם, שנאה מחמת קנאה
 כמו שכתבתי בחלק ב' (מאמר א ד"ג) 'עין שם.
 לזה אמר **לולי בעס אויב אגור**, כְּנוּס בלבם
 להכחיש מעלת ישראל. ועל זה יאמרו ידינו
 רמה ולא הי' פעל כל זאת לישראל, רק
 מקרה:

כי גוי אבד עצות הָמָה ואין בָּהֶם
תְּבוּנָה. לו חֲכָמוֹ יִשְׁכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ
לְאַחֲרֵיתָם. אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם
יְנִיסוּ רֶבֶבָה אִם לֹא כִי צוּרִם מְכַרֵּם וְה'
הַסִּגְיָרָם. כִּי לֹא כְּצוּרֵנוּ צוּרִם וְאֵיבֵינוּ

פְּלִילִים (לב, כח-לא). נראה פירושו שהם דברי
 האויב על ישראל שיאמרו: "ידינו רמה, ואין
 נפילת ישראל בידינו בהשגחה, רק לפי שהם
 אבד עצות ואין בהם תבונה", שבמלחמה
 צריכים שתים אלו: העצה - כמו שאמר
 סנחריב (ישעיה לו ה) "אמרת אך דבר שפתיים
 עצה וגבורה למלחמה עתה על מי במחת
 כי מרדת בי". ועוד התבונה - לתחבולות,
 כאומרו (משלי כד א) "כי בתחבולות תעשה לך
 מלחמה". לזה אמר שנפילת ישראל - מחמת
 שחסרו העצה והתבונה, שהם הגורמים
 הנצחון.

ולו חכמו האמות - ישיבילו זאת, ומשם
 יבינו לאחרייתם. איכה ירדוף אחד אלף
 וגוי אם לא כי צורם מכרם וגוי. יש לפרש:
 איכה ירדוף אחד מהם - [מהאמות] - אלף
 [מישראל], שאם מצד [שישראל] גוי אובד
 עצות" [כמו שחשבון] - לא תהיה כל כך
 נפילה תמוהה כזו מצד אבדן העצה.

ועוד יש לפרש: איכה היו ישראל, בזמן
 שעבר, רודפים - אחד מהם אלף גוים.
 ובזה⁷⁸⁴ יתיישב אומרם בגמרא מועד קטן
 פרק ג' (דף טו:) **שדוד המלך ע"ה היה מתאנח**
על מאתים, דכתיב "איכה ירדוף אחד
אלף"⁷⁸⁵. ועין שם ברש"י. ואין זה מדרך

אינו עולה לאחד לאלף.

⁷⁸⁴. זה לשון הגמרא שם: שהיה [דוד] זורק חץ ומפיל
 שמונה מאות חלל בפעם אחת, והיה מתאנח על
 מאתים, דכתיב (דברים לב) איכה ירדוף אחד אלף.
 יצתה בת קול ואמרה: (מלכים א טו) "רק בדבר
 אוריה החתי". עכ"ל.

וכאים, היו ישראל רודפים אחד מהם אלף גוים,
 ולזה התאנח דוד על מאתים שנחסרו לו. אבל
 לפירוש ראשון - שהוא על דרך פירוש רש"י ו"ל -
 ש"ירדוף אחד אלף" קאי על האומות, שאחד מהם
 רודף אלף מישראל בזמן הפורענות בר מינן, אם
 כן לא מצאנו מקור לאנחתו של דוד על מאתים,
 דבפרשת בחקותי דכתיב ורדפו מכם ח' מאה וגו'

ה[טבע] - רק בהשגחה, ואחר שכן - סופם על כל פנים לחזור, ולא כמו שְׁתָּלוּ הדבר בטבע וחסרון העצה והתבונה, שאיך היו תְּחַלֵּה רודפים אחד אלף, שהגם שיחיו כָּלם חכמים ויועצים כאחיותפל - לא ישיגו זה אם לא בהשגחה, אלא ודאי שצורם מכרם:

אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם.
הכפל [יתיישב] במאמרם ז"ל (כ"ר ע"ג) שהעונות מהפכים מדת הרחמים למדת הדין. וזהו **אם לא כי צורם מכרם** - הוא מדת הדין שהוא 'בחזק יבא'⁷⁸⁶ כצור, ואחר כך וה' הסגירם - שגם שם ה' שהוא 'רחמים' הסכים על ידו:

ובדרך נעלם יראה, שהמקבילים אומרים שה'מלכות' נקראת 'אבן' כמו שכתב בספר הקדוש **שערי אורה** (ריש שער א). והוא סוד "והאבן הזאת יהיה בית אלהים" (בראשית כה כב), וסוד "אבן מאסו חבונים" וגו' (תהלים קיח קב), והיא אדני, והיא רחמים גמורים, והיא 'שער ליכנס לפנים, שעל כן אנו מתחילים "אדני שפתי תפתח". ולזה אמר שבעת הדין - גם צורם [שהיא ה'מלכות' שנקראת 'אבן' דהיינו 'צורם', שהיא] תוקפם וחוזקם שעליה נשענים, שעל כן נקראת 'כנסת ישראל', וזהו 'צורם' - מכרם. וה' שהוא זעיר - הסגירם. וה' יכפר בעד:

כי לא כצורינו צורם. יראה במה שאמר החכם בספר שבט מוסר, ועשה משל נאה לאמות העולם עם ישראל, [לתת טעם

לזה] שהאמות - מצליחה אותם עבודה זרה שלחם, וישראל - מְכִים ודוּיִים. והוא: שהיה מלך גדול ואדיר, נורא מאד, ועמד מתחתיו עבד מורד באדונו, ויתלקטו אליו אנשים רקים, ויצאו עמו ויקראו לפניו 'אברך'. והוא - לידעו ערכו וכי בזלת אלו הרקים איננו ראוי למלכות - היה מוכרח לפתותם בתת להם רשות ללסטם הבריות ומלאות חוריהם משלל הבריות הטובים ממנו, ולא יוכל כלל להרע להם. **בן ממש המלך** - מלך מלכי המלכים ברוך הוא - עם השטן: כי ברוך הוא וברוך שמו אינו צריך לשום אדם, ולכן עושה הדין והישר לרודפים אחריו. לא כן האמות הרודפים - השטן צריך להצילם כדי שיעבדוהו. ועל זה נהגו האמות בבוא להם רעה כמו שאמר הכתוב (ישעיה ח כא) "והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו" וגו'. וזהו שאמר **כי לא כצורינו צורם**, יאמר שהם מקישים לאמר שאם היו ישראל משגחים מאת אלהיהם - היה להם להצליחם, ואף אם יחטאו - יסלח להם כמו שעושה להם אלהיהם:

ועד היום בני ישמעאל אומרים שהנביא שלחם סולח לכל עונות המאמינים בו, וקורין לה [לסליחה] "ספאעא". ובני אדם גם המה כן אומרים שישוע מכפר עונותיהם, והמה מרחמים עליהם לכפר עונותיהם ויהיו מושלחים לשרירות לבם הרע. אבל אנחנו המאמינים שאלהינו שבשמים, ואם אנחנו רודפים אחריו בכלל - ידקדק עמנו בהעניש

להם פנים כדרך כל אלהי העמים, כי היא
- בהמירה טוב ברע אמרה כן, ולא דרשה
מקרא שכתוב "כי לא כצורנו צורם".

**רְאוּ עֲתָה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאִין
אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אֲמִית וְאַחִיָּה מְחַצְתִּי
וְאֲנִי אֶרְפָּא וְאִין מִדִּי מְצִיל (לב לט). נראה
שבִּנְן לשלשה עיקרי האמונה, והם: מציאותו,
השגחתו, ויכולתו. ולכן אמר שאחר שיקרה
לכם כל האמור, תראו עין בעין כי אני,
[פירוש:] שאני באמת מצוי - שתראו גם
כן אתם אני הוא. ולא יאמר "אני" כי אם
על המצוי. ולא עוד אלא [תראו] גם [כן] כי
לא נמצא [אלהים] זולתי, [וזהו] ואין אלהים
עמדי. ועל ההשגחה - [תראו כי] אני אמת
ואחיה מחצתי ואני ארפא, ואין זה מדרך
הטבע לבד כסברת הפילוסופים הכופרים,
אלא שאני אמת ואחיה לעתות כשיעלה
ברצוני להמית ולהחיות. וכנגד היכולת,
אמר ואין מידי מצייל - שאין יכול זולתו.**

ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

אותנו על כל דבר פשע, הקלות והחמורות,
ויכה אותנו מכות אכזרי ח"ו להשיב אותנו
ולהיטיב אחריתנו. והוא שאמר "וידעת עם
לבבך כי כאשר ייכר איש את בנו ה' אלהיך
מייסרך" (לעיל ח ה). כמו שפירשתי למעלה
במקומו. ועל זה הודיעם משה רבינו ע"ה
ואמר: כי לא כצורינו צורם ואויבינו פלילים,
מלשון "ונתן בפלילים" (שמות כא כב) שהם
שופטים מזה לזה, ועל כן אמרו ידינו רמה
ולא ה' פעל כל זאת. ולפי האמת אין כאן
משפט, "כי לא כצורנו צורם". צורינו מלך
אדיר ומסתפק במלכותו לעצמו ואין צריך
לזולתו, וצורם צריך זולתו:

ונראה שזו טענת בילגא שעליה אמרו
בסוף סֵפֶה (נו): **בִּילְגָא לַעֲוֹלָם חוֹלְקַת בְּדִרוּם,
שֶׁאִמְרוּ שֵׁם שֶׁנִּמְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ וְאָמְרָה
לֹקוֹם לֹקוֹם עַד מָתִי אַתָּה מַכֵּלָה מִמוֹנֵם
שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְאִין אַתָּה עוֹמֵד עֲלֵיהֶם בַּעַת
צַרְתָּם. עַד כֵּן. כִּי - אֵף שֶׁפִּיקַחַת הִיתָה לִידַע
שִׁישְׂרָאֵל נִתְפָּסִים בַּחֲטָאִים - סִבְרָה כִּי יִשָּׂא**

